

LOGOPEDYCZNA PERSPEKTYWA

Marlena Kurowska

REALIZACJA GRUP SPÓŁGŁOSKOWYCH PRZEZ DZIECI Z USZKODZENIAMI I/LUB DYSFUNKCJAMI OŚRODKOWEGO UKŁADU NERWOWEGO

Streszczenie

Treść artykułu dotyczy realizacji nagłosowych i śródgłosowych grup spółgłoskowych u dzieci z uszkodzeniami i/lub dysfunkcjami ośrodkowego systemu nerwowego. W prowadzonych badaniach uczestniczyły dwie grupy badawcze, z których każda liczyła po czternaścioro dzieci w wieku od 6 do 8 lat. Materiał badawczy został zebrany w toku logopedycznego postępowania diagnostycznego. Podstawą analizy stała się próba sprawdzająca rozumienie znaczeń i samodzielnego wypowiedziania: rzeczowników, czasowników i przymiotników.

słowa kluczowe: nagłosowa grupa spółgłoskowa, śródgłosowa grupa spółgłoskowa, zmiany jakościowe, zmiany ilościowe, substytucje, metatezy, redukcje grup spółgłoskowych

Realization of consonant groups by children with lesions and/or dysfunctions of the central nervous system

Abstract

The article is about the realization of consonant groups by children with lesions and/or dysfunctions of the central nervous system between the age of 6 and 8 years. The research material has been collected during a speech therapy diagnostic proceeding. The basis of analysis has been a trial checking the understanding of meanings and independent production of: nouns, verbs and adjectives.

keywords: consonant group, changes qualitative, changes quantitative, substitutions, metathesis, consonant groups reductions

Wprowadzenie

W artykule przedstawiono wyniki badań, w których uczestniczyły dwie czternastoosobowe grupy dzieci w wieku od 6 do 8 lat. Pierwszą grupę stanowiły dzieci z różnego rodzaju zaburzeniami mowy o podłożu endogennym. Natomiast w skład drugiej grupy wchodziły dzieci o prawidłowym rozwoju mowy i języka, była to grupa kontrolna. Badania ukierunkowano przede wszystkim na sprawdzenie, w jakim zakresie i stopniu określone zachowania językowe są u każdego dziecka wykształcone, i na czym polegają trudności w jego werbalnym porozumiewaniu się. Zamierzeniem było również ustalenie podobieństw i różnic w zachowaniach werbalnych i niewerbalnych rejestrowanych u dzieci z zaburzeniami mowy i u dzieci o prawidłowym rozwoju mowy. Badania przeprowadzono w dwóch etapach. Pierwszy etap stanowiły badania specjalistyczne, które zostały przeprowadzone tylko w grupie dzieci z zaburzeniami. W ich zakres wchodziły badania medyczne: foniatryczne, audiologiczne, neurologiczne – w tym elektroencefalografia (EEG) i tomografia komputerowa (CT)¹ oraz badanie psychologiczne. Na podstawie przeprowadzonych badań u wszystkich dzieci z zaburzeniami rozwoju mowy i języka potwierdzono uszkodzenia i/lub dysfunkcje mózgu. Drugą częścią były własne badanie logopedyczne. Wykorzystano w nim metody i narzędzia badawcze opracowane przez Halinę Mierzejewską i Danutę Emilutę-Roza² w Zakładzie Logopedii Akademii Pedagogiki Specjalnej. Eksperymentalne próby badawcze dotyczące kształtowania się systemowych struktur językowych zostały wykonane zarówno u dzieci z zaburzeniami mowy, jak i u dzieci o prawidłowym rozwoju mowy.

Analizowany w artykule materiał został uzyskany w próbie sprawdzającej rozumienie znaczeń i samodzielnego wypowiedzenia wyrazów należących do różnych kategorii znaczeniowo-gramatycznych: rzeczowników, czasowników, przymiotników. Głównym kryterium w doborze materiału językowego była jego funkcjonalność, tzn. adekwatność do wieku i doświadczenia badanych dzieci. Dlatego też, zastosowane słownictwo związane było zawsze z najbliższym otoczeniem dziecka i z jego codziennym życiem (Zgółkowska, Bułczyńska 1987). Sprawdzany materiał językowy składał się z:

¹ U pięciorga dzieci zostały również przeprowadzone badania genetyczne. Taką potrzebę zgłosił lekarz neurolog.

² D. Emiluta-Roza opisała procedurę badania w 2002 roku, a dokładny sposób diagnozowania oraz pełny materiał ilustracyjny przedstawiła w publikacji *Całościowe badanie logopedyczne* wydanej w 2013 roku.

- 68 rzeczowników, były to nazwy: członków rodziny, zabawek, przyborów szkolnych, zwierząt, produktów żywnościowych, ubrań, mebli i wyposażenia domu;
- 58 czasowników;
- 25 przymiotników, wśród których było: 11 nazw kolorów i 7 par określić cech przeciwnych.

W próbie wykorzystano materiał obrazkowy. Wypowiedzi dzieci zostały nagrane, następnie odsłuchane i przetranskrybowane w uproszczonym zapisie sławistycznym. W analizie przyjęto 37-elementowy system fonologiczny (Ostaszewska, Tambor 2002; Klebanowska 2007).

Wywołane nazwy ukazywały nie tylko funkcjonowanie – w sprawdzanym zakresie – słownika biernego i czynnego, ale pozwoliły również na poznanie sposobu realizacji, przez badane dzieci, dźwięków mowy występujących w różnych kontekstach fonetycznych, w tym w grupach spółgłoskowych. Otrzymane wyniki dotyczą niewielkiej liczby badanych dzieci i niewielkiej liczby sprawdzanych form, zatem można je traktować jedynie w sposób wstępny.

Analizie poddano spółgłoskowe grupy nagłosowe i śródgłosowe występujące w sprawdzanych wyrazach. Było to:

- 36 grup nagłosowych, w tym: 32 grupy dwugłoskowe i 4 trójgłoskowe;
- 66 grup śródgłosowych, w tym: 56 grup dwugłoskowych i 10 trójgłoskowych.

Tab. 1. Spółgłoski wchodzące w skład grupy dwugłoskowej

Spółgłoski wchodzące w skład grupy dwugłoskowej	Nagłos	Śródgłos	Razem
szczelinowa + szczelinowa	1	–	1
szczelinowa + zwarto-szczelinowa	1	2	3
szczelinowa + półotwarta	5	2	7
szczelinowa + zwarto-wybuchowa	6	9	15
zwarto-szczelinowa + zwarto-wybuchowa	–	4	4
zwarto-wybuchowa + szczelinowa	4	1	5
zwarto-wybuchowa + zwarto-szczelinowa	–	2	2
zwarto-wybuchowa + zwarto-wybuchowa	–	6	6
zwarto-wybuchowa + półotwarta	14	11	25
półotwarta + szczelinowa	–	1	1
półotwarta + zwarto-wybuchowa	–	16	16
półotwarta + półotwarta	1	2	3
Razem	32	56	88

Tab. 2. Spółgłoski wchodzące w skład grupy trójgłoskowej

Spółgłoski wchodzące w skład grupy trójgłoskowej	Nagłos	Śródgłos	Razem
szczelinowa + zwarto-wybuchowa + szczelinowa	1	–	1
szczelinowa + zwarto-wybuchowa + półotwarta	2	–	2
szczelinowa + półotwarta + półotwarta	1	–	1
szczelinowa + zwarto-wybuchowa + zwarto-wybuchowa	–	1	1
zwarto-wybuchowa + szczelinowa + półotwarta	–	1	1
półotwarta + zwarto-wybuchowa + półotwarta	–	3	3
półotwarta + zwarto-wybuchowa + zwarto-wybuchowa	–	4	4
półotwarta + półotwarta + zwarto-szczelinowa	–	1	1
Razem	4	10	14

Realizacje nagłosowych grup spółgłoskowych

Tabele 3, 4, 5 zawierają wyniki badań, które dotyczą realizacji nagłosowych grup spółgłoskowych w wyrazach należących do poszczególnych części mowy (rzeczowników, czasowników, przymiotników). W prezentacji wyników zastosowane zostały następujące oznaczenia:

- + – prawidłowa realizacja grupy spółgłoskowej,
- V – brak wypowiedzi, brak realizacji wyrazu,
- ∅ – grupa spółgłoskowa nie została zrealizowana, choć dziecko podjęło próbę wypowiedzenia wyrazu,
- s↑ – realizacja interdentalna, np. głoski [s],
- l/r – niepełna wibracja głoski [r],
- ^ss – litera zapisana powyżej normalnego tekstu oznacza głoski wymówione słabiej,
- (k)g – niepełna realizacja dźwięczności, np. głoski [g].

Tab. 3. Realizacje nagłosowych grup spółgłoskowych w sprawdzanych rzeczownikach

Sprawdzana grupa	Wyraz	Realizacja ^[1]
sf-	sfeter	3+, ^s sf, s, 4f, ^s , v, V ^[2]
sp-	spodnie	4+, s↑p, 6p, V
st-	stuj	4+, ^s t, s↑t, 4t, V
sk-	skakanka	2+, 4 k, t, 2V
sj-	sjon	2+, ^s ju, s↑ju, 3s, 2s, f
ml-	mleko	5+, 3m, 2l, V
br-	braćśiek ^[3]	bl/r, 3bl, 3b
tr-	trompka	+, 2tl, 4t, n, 2V

Sprawdzana grupa	Wyraz	Realizacja ^[1]
kś-	kśoška	6+, 2 k, 2ś, V
kš-	kšesyo	+, ks, sk, k, 3s, V
kl-	klock'i	7+, 3k, k', V
	klej	5+, 4 k, t, V
kr-	kretek'i	+, kl/r, 5kl, 7k, k', V
	krova	2+, kl/r, 2kl, 4k
	krokodyl	4+, kl, 3k, 2V
gr-	gruška	2+, 2kl, kx, 3g, k, j, V
xl-	xlep	5+, kl, 3x, l
xɥ-	xɥop'j'ec*	3+, 4x

[1] Suma wszystkich reakcji dzieci w każdym wierszu tabeli powinna wynosić 14. Nie jest tak jednak, ponieważ jedno z badanych dzieci nie wykonało tej próby w ogóle, co w całym badaniu, dla oceny jego indywidualnych zachowań, było diagnostyczne. W wielu wierszach suma nie jest równa 13, gdyż pozostałe dzieci nie zawsze realizowały wywołany wyraz, a w miejscu oczekiwanego pojawiał się inny. Tych odmiennych zachowań w prezentowanej analizie nie uwzględniam. Stały się one tematem innych publikacji. W przypadku, gdy dziecko nie realizowało, w miejscu oczekiwanej bądź żadnej innej formy – pojawia się symbol –V.

[2] Taki zapis należy interpretować następująco: troje dzieci zrealizowało wyraz sweter z prawidłową grupą nagłosową [sf]. Jedno dziecko rozpoczęło realizację grupy z lekką dźwiękliwością, tzn. w innym miejscu artykulacji [šsf], a następnie narządy artykulacyjne osiągnęły właściwe położenie. Jedno dziecko zrealizowało tę grupę tylko jako jeden dźwięk [s], tzn. nastąpiła redukcja drugiego elementu, z kolei aż czworo dzieci zrealizowało tylko drugi element grupy [f]. Następne dziecko zrealizowało grupę w postaci dźwięku [s], jedno jako [v] i jedno nie zrealizowało żadnej formy wyrazu: [V]. Razem stanowi to 12 reakcji, jedno – wyżej wspomniane dziecko – nie zrealizowało żadnej struktury. Wynik ogólny równy jest 13. Różnica pomiędzy wartością wszystkich czternastu reakcji, a liczbą reakcji zawartych w wierszu oznacza, że został wypowiedziany – w miejscu oczekiwanego – inny wyraz. W tym przypadku tylko jedno dziecko zrealizowało inny wyraz.

[3] * oznacza te wyrazy, które nie występowały w zbiorze sprawdzanych wyrazów (np. zdrobnienia), ale zostały w tej formie zrealizowane przez dziecko i ze względu na obecność w nich grup spółgłoskowych zostały poddane w analizie.

Tab. 4. Realizacje nagłosowych grup spółgłoskowych w sprawdzanych czasownikach

Sprawdzana grupa	Wyraz	Realizacja
ść-	śćele	3+, 5ć, 2V
śp'-	śp'i	6+, sp', pś, p', ć
st-	stoi i	5+, 4t, c
	stav'j a	4+, t, V
sk-	skače	5+, sk, 4k
zm-	zmyva	+
zr-	zryva	+, l, ś'
pš-	pšeleva	2+, p, b, V
pɥ-	pɥače	7+, 2p, b, t
	pɥyva	6+, p, V
pr-	prasuj e	2+, 5pl, p
b'j'-	b'j'egñe	3+, b'(p')j', 2b
kɥ-	kɥaže	4+, k

Sprawdzana grupa	Wyraz	Realizacja
kr-	kroj <i>̣</i> i	3+, kl, 2k
spš-	spšonta	sps, s↑pš, 2ps, š, 2p
sm'ĩ-	sm'jeje se	4+, sm'ĩ, 4m'ĩ, m
šp'ĩ-	šp'jeva	4+, sp'ĩ, šp'ĩ, 3p'ĩ, p
zb'ĩ-	zb'jera	2+, zb'ĩ, šp', 2b'ĩ, 2b

Tab. 5. Realizacje nagłosowych grup spółgłoskowych w sprawdzanych przymiotnikach

Sprawdzana grupa	Wyraz	Realizacja
br-	brzowy	+, bl/r, 3bl, pl, b, ø, 3V
	brudne	2+, bl/r, 4bl, 3b, V
dũ-	dũuga	3+, 6d
kf-	kfadratowy	5+, 2k, V
kr-	krutka	2+, kl/r, 3kl, 2k, V
gr-	gruba	2+, (k)gr, 3gl, bl, g, V

Realizacje śródgłosowych grup spółgłoskowych

Tabele 6, 7, 8 zawierają wyniki badań, które dotyczą realizacji śródgłosowych grup spółgłoskowych w wyrazach należących do poszczególnych części mowy (rzeczowników, czasowników, przymiotników). Do prezentacji wyników użyto oznaczeń wyjaśnionych w poprzedniej części artykułu.

Tab. 6. Realizacje śródgłosowych grup spółgłoskowych w sprawdzanych rzeczownikach

Sprawdzana grupa	Wyraz	Realizacja
-sũ-	kšesũo	5+, sk, ũt, V
-st-	častečka*	nt, c
-ck-	žeco*	2+, c↑k, čk, tk, k
-ck'-	klock'i	6+, c↑k', tk', sk', šk', (p-k')***(1), V
-šk-	kšoška	2+, sk, šk, k, 2k, V
	gruška	+, 5sk, šk, tk, 2k
	ũuško	4+, + (š-k), 5sk, k, V
-šk'-	ožešk'i*	+, sk'
-čk-	kšožečka*	ck, (c-k)
	častečka*	+, ck, čk, tk
	čapečka*	čk
-čk'-	renkav'i čk'i	+, 4ck', čk', sk', 2V
	maj tečk'i*	ck
-j k-	jajko	10+, k

Sprawdzana grupa	Wyraz	Realizacja
-lk-	lalka	7+, <u>l</u> k
	ko <u>sz</u> ulka*	šk
-rb-	farby	+, l/rb, 4lb, <u>i</u> b, 3b, g, n, V
-rt-	narty	2+, l/rt, 3lt, <u>i</u> t, 2nt, t, V
-rk-	kurka*	lk
-rk'-	cuk'erk'i*	lk', <u>i</u> k', <u>u</u> k'
-yp-	mapa	3+, lp, 3p
-yt-	au <u>t</u> o	+, 3t
-yk-	p'i <u>y</u> ka	12+, k
	bu <u>u</u> ka*	+, k
-mp-	lampa	8+, 2 p, V
-mb-	tromba*	+, <u>u</u> mb, b
-nk-	skakanka	8+, 2V
	šynka	10+, V
	žefčynka*	ntk
-njk-	renkav'ičk'i	8+, V
-p'i-	x <u>u</u> op'i ec	3+
-pć-	ba <u>p</u> ća	5+, pć', 2pś, kć, ś
-pč-	x <u>u</u> opčyk*	2pc, pć
-pk-	<u>i</u> apko	9+, p, k, V
	čapka	8+, + (p-k), 2V
	kanapka	fk
-pk'-	kanapk'i	+
-br-	obras	+, bl/r, 3bl, 3b, p, V
-tk-	čokolatka*	+
-tk'-	kretk'i	4+, k', V
-tr-	cytryna	3+, tl/r, tl, 6t, V
-dń-	spodńe	5+, 4ń, n, V
-fč-	žefčynka*	t
	o <u>f</u> čarek*	fc
-fk-	šafka*	+
-v'i-	stav'i a	v, V
-stk-	častka	3+, sk, tk, pstk, V
-i tk'-	maj tk'i	4+, <u>u</u> tk', 2tk', (t-k), t, k, V
-rtk'-	nartk'i*	2tk'
-ypk-	mapka*	+, mpk, <u>u</u> tk
-mpk-	trompka	6+, mk, pk, V
-ndl'-	vendl'ina*	vl', pk

* oznacza te wyrazy, które nie występowały w zbiorze sprawdzanych wyrazów (np. zdrobnienia), ale zostały w tej formie zrealizowane przez dziecko i ze względu na obecność w nich grup spółgłoskowych zostały poddane w analizie.

[1] ** oznaczają te wyrazy, które zostały zrealizowane z podziałem na sylaby.

Tab. 7. Realizacje śródgłosowych grup spółgłoskowych w sprawdzanych czasownikach

Sprawdzana grupa	Wyraz	Realizacja
-ść-	čyśći	3+, śc, šć, 2ć, 2V
-sp-	rospala	
-zb'-	rozbi'a	2+
-nt-	spšonta	7+
-rm'-	karm'i	+, lm', 2m'
-bl-	obleva	+, V
-tš-	paťšy	+, ts, ć
-dl-	podleva	3+, t, l, 2V
-gń-	b'ġegńe	4+, nń, ń
-mb'ġ-	romb'ġe	3+, b'ġ
-ġnć-	tai nćy	+, ġn'ć, 7ġnc, ġ, ć
-tf'ġ-	otf'ġera	3+, t, p, V

Tab. 8. Realizacje śródgłosowych grup spółgłoskowych w sprawdzanych przymiotnikach

Sprawdzana grupa	Wyraz	Realizacja
-st-	čyste	9+, (t-t), t, V
-sk'-	ńeb'ġesk'i	5+, +(s-k'), s'k', śk', 2k', 3V
	ńisk'i	2+, s'k', st, k', V
-šk-	ćęška	2+, sk, nsk, V
-nk-	ćenka	6+, V
-rv-	červony	+, l/rv, lv, ġv, nv, 2v, 4V
-rn-	čarny	rn, l/rn, 6ln, ġn, 2V
-ġt-	žuġty	9+, +(ġ-t), ġk', k', V
-b'ġ-	ńeb'ġesk'i	5+, b, V
-tk-	krutka	5+, k, V
-dn-	brudne	7+, 3n, g', V
-dr-	kfadratovy	3dl, tl, tf, d, k, V
-kr-	okrongġy	2+, 2kl, 2k, t'
-kk-	lekka	6tk, pk, k, V
-ġnć-	pomaraj nćovy	ġnc, nć, ńc, ńć, 2ġc, 4V
-ngġ-	Okrongġy	4+, nt, g, k'

Podsumowanie

W grupie dzieci bez zaburzeń mowy prawie wszystkie sprawdzone grupy spółgłoskowe zostały zrealizowane prawidłowo. Tylko dwoje dzieci popełniło błędy w realizacji przymiotnika *lekka* (paczka) i wypowiedziało ten wyraz jako [*letka*, *lekše*]. Przyczyną pojawienia się niewłaściwej formy wyrazu [*letka*] – i nieprawidłowej realizacji geminaty [-kk-] może być funkcjonowanie

w najbliższym środowisku wychowawczym dziecka nieprawidłowego wzorca brzmieniowo-artykulacyjnego. Natomiast wypowiedzenie – [lekše] – było prawdopodobnie próbą użycia formy stopnia wyższego, utworzonej w sposób charakterystyczny dla przymiotników regularnych i wynikało z niedostatecznego utrwalenia formy rzadziej stosowanej.

W grupie dzieci z zaburzeniami rozwoju mowy i języka zarejestrowano następujące realizacje grup spółgłoskowych:

- realizacje prawidłowe. Największą ich liczbę odnotowano w dwugłoskowych grupach śródgłosowych – w połączeniach głoski półotwartej i zwarto-wybuchowej np.: [-ɯk-, p'iu̯ka] – 12 poprawnych realizacji, [-i̯k-, i̯ajko] – 10, [-ɯt-, żuu̯ty] – 9, [-lk-, lalka] – 7. Należy zauważyć, że są to wyrazy często pojawiające się w najbliższym otoczeniu dziecka. W ogólnej ocenie wydaje się, że dla badanych dzieci trudniejszymi w realizacji okazały się sprawdzane grupy śródgłosowe. Może o tym świadczyć brak lub niewielka liczba prawidłowych realizacji (z wyjątkiem wymienionych powyżej) grup tego typu, np. [-rn] czarny, [-dr-] kfadratowy, [-šk-] książka. Żadne dziecko nie zrealizowało grupy spółgłoskowej [-sp-] w wyrazie [rospala] (ognisko). Trudności, w tym wypadku, nie stanowiła nawet grupa głosek usytuowana na styku morfemów, ale sam wyraz, jego nieznanie dzieciom znaczenie. Żadne dziecko nie użyło tego wyrazu, nawet zniekształconego, dla nazwania sytuacji – rozpalania ogniska – przedstawionej na obrazku;
- zmiany jakościowe – dotyczące cech artykulacyjno-brzmieniowych elementów składowych grupy, np. sf- → ^šsf-, sweter → [^šsfeter] → -ck'- → -c↑k'-, klocki → [kloc↑ki']; -rv- → -lv-, czerwony → [čelvony];
- zmiany ilościowe – dotyczące zmiany liczby realizowanych elementów składowych grupy: redukcja – zmniejszenie liczby dźwięków, np. tr- → t-, trąbka [tompka]; ml- → l-, mleko [leko], -dń- → ń, spodnie [spońe]; epenteza – dodanie dźwięku, zwiększenie ich liczby, np.: -nk- → -ntk-, dziewczynka → [detyntka]; -stk- → pstk-, ciastka → [tapstka];
- zmiany jakościowo-ilościowe – dotyczące jednocześnie cech artykulacyjno-brzmieniowych i liczby realizowanych elementów składowych grupy np.: kl- → t-, klej → [teji]; -rb- → -g-, farby → [fagy], -tš- → ć, patrzy → [paći]; -šk- → -nsk-, ciężka → [čenska];
- metatezy – zmiana kolejności realizowanych elementów (niekiedy ze zmianami jakościowymi): kš- → sk-, -sɯ- → -ɯt- krzesło [skeuto], śp- → pś-, śpi → [pśi];
- brak realizacji wywoływanego wyrazu, w którym grupa spółgłoskowa występuje lub wywołanie innego, nieoczekiwanego wyrazu, w którym znaj-

dowała się również grupa spółgłoskowa np. szynka → [vev'ina], majtki → [maj_ɪteck'i], koszula → [košulka, košuška];

- niekiedy dla ułatwienia realizacji grupy spółgłoskowej – w śródgłosie – dzieci dokonywały podziału wyrazu na sylaby np.: łóżko → [uš-ko], książka → [kšonzec-ka] (książeczka).

Na podstawie analizy zniekształceń grup spółgłoskowych można sformułować następujące wnioski:

1. Wydaje się, że zmianom jakościowym i ilościowym mogą ulec wszystkie elementy grup spółgłoskowych.

2. Zniekształceniom mogą ulec wszystkie cechy artykulacyjno-brzmieniowe dźwięków składowych grupy spółgłoskowej:

– zadanie zrealizowania poszczególnych dźwięków grupy spółgłoskowej wymaga dużego nakładu energii artykulacyjnej oraz dużej precyzji w wykonywaniu ruchów artykulacyjnych. W rezultacie w wypowiedziach dzieci z dysfunkcjami mózgowymi zarejestrowano liczne zniekształcenia i upodobnienia sąsiadujących ze sobą w grupie spółgłoskowej dźwięków, np.:

- realizacja niepełnej dźwięczności:
gr- → (k)gr-, gruba → [(k)gruba], b'ḡ- → (b')p'ḡ → [(b')p'ḡegne];
- realizacja bezdźwięczna z jednoczesnym przesunięciem miejsca artykulacji:
zb' → śp'-, zbiera → [śp'iera];
- upodobnienie miejsca artykulacji: od pierwszego dźwięku, który został zrealizowany jako prepalatalno-zadziąsłowy, przesunięcie miejsca artykulacji w kierunku dźwięka:
-ść- → -šč-, czyści → [č'išči];
- przesunięcie miejsca artykulacji do przedniej części jamy ustnej:
gr- → bl-, gruba → [bluda];
- przesunięcie miejsca artykulacji do tylnej części jamy ustnej i przejście ze zwarcia do szczeliny:
gr- → kx, gruszka → [kxuska]
upodobnienie stopnia otwarcia:
-šk- → -tk-, gruszka → [lutka]
-ck'- → -tk', klocki → [k'ḡotk'i];
- kontaminacja cech głosek tworzących grupę spółgłoskową, pod względem stopnia otwarcia.

Głoska szczelinowa i głoska zwarto-wybuchowa przekształciły się w zwarto-szczelinową:

st- → c-, stoi → [coi i]

śp' - → ć-, śpi → [ćp'i]

-st- → -c-, ciasteczka → [ćacečka]

Jednocześnie w niektórych wypowiedziach można było zaobserwować zjawisko przeciwne, odpodobnienia, tzn. zwiększenie się różnic artykulacyjno-brzmieniowych pomiędzy dźwiękami składowymi grupy spółgłoskowej:

-pk- → -fk-, kanapka → [kanafka]

-pć- → -kć-, bapća → [bakća]

3. Każda cecha może być zniekształcona w różnym stopniu:

- w zmianach jakościowych dominują substytucje dźwięków tworzących grupy spółgłoskowe, tzn. realizowany dźwięk jest zbieżny z innym, prawidłowym dźwiękiem języka polskiego. Należy zauważyć, że wiele z nich jest charakterystycznych dla prawidłowego rozwoju artykulacji dziecka – bez zaburzeń – jednak o wiele młodszego, aniżeli badane dzieci. Są to realizacje dźwięków przedniojęzykowo-zębowych jako prepalatalne: [s → ś], [z → ź], [c → ć], [ʒ → ź], realizacje dźwięków przedniojęzykowo-dziąsłowych jako przedniojęzykowo-zębowe: [ʃ → s], [ʒ → z], [č → c] oraz [l] jako [j], [k, g] jako [t, d], [r] jako [l, j], np: sprząta → [spsonta], patrzy → [patsy], brązowy → [blonzovy], brudne → [bludne]. Można uznać, że są to substytuty rozwojowe, ale pojawiające się w wymowie badanych dzieci niekiedy ze znacznym opóźnieniem [Emiluta-Roza 2013];
- w realizacjach grup spółgłoskowych zarejestrowałam także niewielką liczbę zniekształceń częściowych, tzn. niezgodnych z systemem języka polskiego [Przybysz-Piwko 1993]. Dźwiękom tym brakuje jeszcze pełnej tożsamości artykulacyjno-brzmieniowej i powstają tzw. „dźwięki przejściowe” [Emiluta-Roza 2013]. Były to: niepełne realizacje dźwięczności, np. b'j- → (b')p'j- → [(b')p'jęnie], wibracji głoski [r] obraz → [obl/ras], przesunięcia – miejsca artykulacji, np. sweter → [s'feter], jednocześnie – miejsca artykulacji i stopnia zbliżenia narządów mowy np. klocki → [klośk'i];
- u jednego z dzieci ujawniła się wyraźnie tendencja do stałych, powtarzających się zniekształceń – deformacji – w postaci interdentalnej realizacji głosek dentalizowanych zębowych, np.: [kloc↑k'i], [ńeb'jes↑k'i], [nis↑k'i].

Na podstawie analizowanego materiału można sformułować wniosek, że grupy spółgłoskowe, u badanych dzieci z uszkodzeniami i/lub dysfunkcjami mózgowymi, nie są jeszcze dostatecznie ustabilizowane. Można przypuszczać, że wzorce artykulacyjno-brzmieniowe (kinestetyczno-kinetyczno-słuchowe)

dźwięków nie są jeszcze odpowiednio precyzyjnie ukształtowane i utrwalone, a w konsekwencji jeszcze nie w pełni zautomatyzowane.

Zarejestrowane w próbie nieprawidłowości – w realizacji grup spółgłoskowych – dźwięków wchodzących w ich skład, a w konsekwencji również w strukturze wyrazów, pozwalają na uchwycenie mechanizmu zaburzenia i sprecyzowanie logopedycznej diagnozy każdego badanego dziecka. Należy przy tym ocenić: stopień nasilenia zmian, jakościowy ich charakter oraz zmienność lub stałość zachowań. Oczywiście dla podjęcia rozstrzygnięć diagnostycznych konieczne jest uwzględnienie i powiązanie wyników wszystkich przeprowadzonych badań. Zdarza się bowiem, że podobne niekiedy nieprawidłowości w budowie anatomicznej i funkcjonowaniu o.u.n. nie zawsze prowadzą do wyróżnienia tej samej formy zaburzenia. I tu, w przypadku badanych czternaściorga dzieci, indywidualne diagnozy były różne. U jednych dzieci można było rozpoznać tylko dyslalię funkcjonalną (u dwojga), u innych: opóźnienie rozwoju mowy (u trojga), zespół podkorowo-korowy (u jednego), niedokształcenie mowy pochodzenia korowego (u trojga), niedokształcenie mowy towarzyszące niepełnosprawności intelektualnej (u jednego), niedokształcenie mowy towarzyszące niepełnosprawności intelektualnej współwystępujące z dysfunkcją korową (u dwojga) i niedokształcenie mowy na tle zachowań o cechach autystycznych (u dwojga dzieci) (Mierzejewska, Emiluta-Rozya 1998).

Bibliografia

- Emiluta-Rozya D. 2002, *Projekt „Badania Mowy” Ireny Styczek jako pierwowzór logopedycznego postępowania diagnostycznego*, Szkoła Specjalna, 3.
- Emiluta-Rozya D. 2013, *Całościowe badanie logopedyczne z materiałem obrazkowym*, Warszawa.
- Dukiewicz L., Sawicka I. 1995, *Fonetyka i fonologia*, [w:] *Gramatyka języka polskiego*, red. H. Wróbel, t. 3, Kraków.
- Klebanowska B., Łaziński M. 2007, *Interpretacja fonologiczna zjawisk fonetycznych w języku polskim – z ćwiczeniami*, Warszawa.
- Łobacz P. 1996, *Polska fonologia dziecięca*, Warszawa.
- Mierzejewska H., Emiluta-Rozya D. 1998, *Propozycja modyfikacji projektu „Badania Mowy” Ireny Styczek*, Logopedia, 25.
- Milewski S. 1998, *Nagłosowe grupy spółgłoskowe w tekstach mówionych dzieci w wieku przedszkolnym*, [w:] *Logopedia jako nauka interdyscyplinarna-teoretyczna i stosowana*, red. I. Nowakowska-Kempna, Katowice.
- Milewski S. 1999, *Lingwistyczne i dydaktyczne aspekty analizy fonemowej*, Lublin.
- Milewski S. 2001, *Śródgłosowe grupy spółgłoskowe w tekstach mówionych dzieci w wieku przedszkolnym*, [w:] *Zaburzenia mowy*, red. S. Grabias, Lublin.
- Mystkowska H. 1970, *Właściwości mowy dziecka sześćo-siedmioletniego*, Warszawa.

Ostaszewska D., Tambor J. 2002, *Fonetyka i fonologia współczesnego języka polskiego*, Warszawa.

Porayski-Pomsta J. 2015, *O rozwoju mowy dziecka. Dwa studia*, Warszawa.

Przybysz-Piwko M. 1993, *Realizacja nagłosowych grup spółgłoskowych u osób z afazją ruchową (na materiale wyrazów polskich)*, [w:] *Afazja. Z lingwistycznych badań empirycznych*, wyb. i oprac. M. Przybysz-Piwko, t. 2, Warszawa.

Zgólkowa H., Bułczyńska K. 1987, *Słownictwo dzieci w wieku przedszkolnym. Listy frekwencyjne*, Poznań.

- Marlena Kurowska
Zakład Logopedii i Emisji Głosu
Uniwersytet Warszawski